

heerlijkheid en Ridderhofstad in één hand kwamen, een toestand, die 118 jaren duren zou. De laatste mannelijke van Winssen overleed ongehuwd in 1641, waarop in het volgend jaar zijn zwager Hendrik Piek, heer van Muyswinkel het goed in leen kreeg. Deze werd de bouwer van het huidige kasteel, een volkomen symmetrische, achthoekige bouw, waarbij zich de kunstig-gestyleerde tuinaanleg met waterwerken en schelpenkoepels voortreffelijk aanpaste, die de in 1680 bezitter geworden en in 1716 overleden Schepers van Utrecht, Diederick van Velthuisen tot stand liet brengen. De tuin van Heemstede — geen zelfzaamheid overigens in die tijd — was alom beroemd, inspireerde den dichter Lucas Rotgans en gaf aan F. Halma de wel wat overdreven vergelijking met Versailles in de pen. Van de hand van I. Moucheron verscheen een publicatie van 26 gravures van „schoone en vermakelijke gezigten van Heemstede“.

Maar toen in 1720 Anthony Torck bezitter werd, was het met de glorie van de tuin spoedig gedaan. Hij vond het onderhoud te duur en schonk de prachtige aanleg door vele bomen te laten omhakken, tuinbeelden en zelfs het lood der fonteinen te verkopen. In 1723 deed hij de goederen zelf over aan Esaye Gillot, die echter de Ridderhofstad — reeds sterk in verval — in 1734 overdeed aan Jhr. F. van der Does, zodat toen de beide Heemstede's weer gescheiden werden.

Tegen het einde der 18de eeuw kwam de heerlijkheid aan de weduwe J. H. Mosch, geb. Rençon en in 1837 aan Jhr. mr. I. L. van der Berch van Heemstede, in het bezit van wiens erfgenamen het huis sedert bleef tot het in 1919 aan J. L. Heymeyer van Heemstede verkocht werd. Het wordt thans bewoond door mr. C. F. van Veen te Amsterdam.

Zie uitvoeriger over Heemstede: Maandblad Oud-Utrecht 1929, 37—39 en Kastelenboek (der) Provincie Utrecht, samengesteld door de Prov. Utr. Bond voor Vreemdelingenverkeer 2e dr. 1943.

OUDEGEIN

De ridderhofstad Oudegein, even buiten Jutfaas gelegen, diende oorspronkelijk tot bescherming van de tol, die geheven werd van de goederen, die aldaar, uit Utrecht per schip aangevoerd, in den IJssel werden overgeladen.

In 1217 wordt het kasteel — een omgrachte vierkante woontoren — ter onderscheiding van het dorp Gein reeds het Aldegeijne of Oude Geijn genoemd. (Dit dorp kreeg in 1294 van den bisschop stadsrechten en werd dus juridisch een „stad“, maar in 1333 is het door Hollandse benden verwoest, waarvan het zich niet meer hersteld heeft.)

Met het kasteel is het gegaan als met zoveel andere middeleeuwse riddersmatige huizen en sloten: het werd belegerd, in brand gestoken (1225), verpand (1329), verwoest (1332), weer opgebouwd, geslecht (1340), herbouwd, veroverd, aan de vlammen prijs gegeven (1382) enz., waarover men verdere bijzonderheden kan lezen in het „Kastelenboek“ der Provincie Utrecht, uitgegeven door de Prov. Utr. Bond voor Vreemdelingenverkeer, dat vele leden van Oud-Utrecht ongetwijfeld bezitten.

Verskillende geslachten zijn in de loop der eeuwen met het huis beleend geweest. In 1627 kwam het door koop in handen van Adriaan Ploos (een der rechters van Oldenbarneveldt), over wiens afstamming uit het adellijke geslacht van Amstel (Ploos van Amstel) later zoveel te doen is geweest. Hij was het, die het huis in 1633 geheel liet verbouwen en verfraaien, zoals wij het nu kennen.

Zijn zoon verkocht Oudegein aan Jolian Adolf van Alendorp (1698); vervolgens werden eigenaar Frederik Jacob Heereman van Zuydtwijk (1705), Frederik Willem Joseph Heereman van Zuydtwijk, Willem Anna baron van Wasseknaar (1764), die het goed overdeed aan Jhr. Jan Jacob de Geer, heer van Rynhuizen, in wiens geslacht Oudegein sedert gebieven is. De tegenwoordige bezitter is Jhr. mr. L. E. de Geer van Oudegein ~~te Aldegein~~, burgemeester van Vreeswijk.

„LEVENDE“ FOLKLORE IN DE HOOFDSTEDEN VAN STICHT EN OVERSTICHT *)

Te rekenen naar de vele daarop betrekking hebbende geschriften, die vooral in de laatste jaren het licht zagen, geniet de folklore ook hier te lande stijgende belangstelling. Steeds meer wordt aandacht besteed aan het leven onzer voorouders, wat betreft de geestelijke sfeer, die hun maatschappelijk streven omgaf, hun doen en laten regelde. Het schijnt wel, dat getracht wordt een verzuim te herstellen en zoodoende ook meer bevredigende vulling voor eigen wezen te verwerven.

Als die geschriften komen uit de pen van hen, die de beschreven gebruiken en gewoonten nog hebben meegemaakt en daarvoor de ziel en zin ervan hebben aangevoeld, dan zijn ze van bijzondere waarde voor het leeren verstaan van de denk- en levenswijzen der geslachten op wier schouders wij staan. De boeken van b.v.b. meester Heuvel¹⁾ en van den journalist Van Dockum²⁾ mogen als toonbeelden gelden. Als echter getracht is de van elders verkregen, vaak uit boeken en tijdschriften geputte gegevens aan de studeertafel in onderling verband te brengen, dan is vaak wegens gemis van begrip een kunstmatige beschouwing ontstaan, die bij het lezen telkens aan de geschiedenis van de klok en de klepel herinnert.

Eén der laatste verschijningen op folkloristisch gebied is een boek van den heer Kruizinga³⁾, dat in dit voorjaar uitkwam. Blijkens de inleiding (blz. 10) „is de bedoeling van dit boek om weer te geven wat er aan folklore in ons land thans nog aanwezig is; welke gebruiken wij allen op bepaalde dagen of perioden kunnen waarnemen.“

Bij het raadplegen van zoo'n boek gaat de belangstelling uitvaard het eerst uit naar de plaatsen en onderwerpen, waarin en waarmee de lezer is opgegroeid. In dit geval Zwolle, waar schrijver dezes geboren en getogen is, en verder Utrecht, waar hij bijna een halve eeuw werkte en nog met genoegen woont. Min of meer toevallig vallen deze plaatsen onder het gebied van „Oud Utrecht“.

Na de in dit geval overbodige herinnering op blz. 199, dat „Utrecht eeuwen geleden St. Martinus tot schutspatroon van de stad koos“, en na betoogd te hebben, dat zijn ruitersbeeld als windvaan op den Domtoren prijkt en dat negentien op zijn leven betrekking hebbende tafereelen de wimbergen van de kloostergang van den Dom versieren⁴⁾, vertelt de heer Kr. vrij omstandig van het herstel der vroegere legeraan bij het 1900-jarig bestaan van Utrecht in 1948, door de in 1528 van wege keizer Karel V verboden St. Maartensfiguur opnieuw als wapenstuk in het blanke veld der stadsvlag aan te brengen⁵⁾, en van het op het voorplein der

St. Martinuskerk aan de Oudegracht staande standbeeld van Martinus als krijgsman te paard, uit dankbaarheid voor de bescherming der stad in den oorlog 1940—'45 door de katholieken opgericht. „Van een speciale Sint Maartensviering is in andere jaren echter geen sprake (meer)”. Kruizinga doet dan tekort aan de velen, die sinds dien min of meer geslaagde pogingen deden, om de openbare St. Maarten-, St. Nicolaas- en Palmpaaschvieringen te doen herleven. Op blz. 168 betoogt hij de mogelijkheid, zonder die veronderstelling op de een of andere wijze aannemelijk te maken, dat in den tijd van bisschop Radboud „Hoorn in nauw verband met Utrecht stond”. De toen te Utrecht ingevoerde zomersche Sint Maartensviering zou door Hoorn overgenomen zijn en dan nog wel op een anderen dan door de kerkelijke overheid bepaalden dag. Sint Maarten, 8 November 397 op 80-jarigen leeftijd gestorven, is hier te lande, evenals elders, steeds op 11 November, den dag zijner bijzetting in de kerk te Tours, en op 4 Juli, den dag zijner priesterwijding omstreeks 837, herdacht. Mogelijk is het, dat een tijdlang ook 12 Mei, Sint Maartens subventie, een vierdag is geweest, ter gedachtenis van de herplaatsing zijner relikeen te Tours in 1323, welke sedert het begin der 9de eeuw bij het naderen der Noordmannen in de Loire-streek elders verborgen waren geweest⁶⁾.

Het wonderlijkste in de door Kr. bedachte verhouding Hoorn-Utrecht is wel, dat Radboud (900—917), evenmin als zijn voorganger Odilbald (866—899) te Utrecht heeft kunnen resideeren. Wegens bezetting door de Noordmannen verbleef hij te Deventer, waar hij in ballingschap stierf. Eerst zijn opvolger Baldrik (918—977) kon in 920 in Utrecht met hare verwoeste kerken terugkeeren. En zou Hoorn toen al wel bestaan hebben; deze snel opgekomen plaats wordt eerst vier eeuwen later, omstreeks 1300, in de geschiedenis genoemd.

„Algemeen verbreed (te Utrecht)” is, althans volgens de folklorist Kruizinga op blz. 33 van zijn boek, „het nagooien van bruid en bruidegom met water”, maar het is schr. dezes niet gelukt een Utrechtenaar te vinden, die er ooit van gehoord of gezien had, ook niet onder de velen die bij huwelijksvoltrekkingen betrokken zijn.

„Nog stromen op vele plaatsen, vooral in Gelderland en Overijssel, kinderen en volwassenen op de paasdagen naar de plaatsen vanouds tot volksvermaak bestemd. Zoo gaat het „te Zwolle naar de Spoolderberg” (blz. 97), om te „eierschieten” (blz. 96). Maar dit alles is reeds bijna 40 jaar geschiedenis.

De Zwollenaren trokken weleer met paschen naar Spoolderberg, een heuvel aan de Veerallee, in de gemeente Zwollerkerpel, op ruim een kwartier uur gaans ten zuiden van de stad gelegen. Op

de tegenover liggende weide werd dan kermis gehouden, aanvankelijk op den tweeden dag, maar later ook op den zondag tevoren en den dinsdag daarna, zgn. paaschdrie. Voor Salland was hier weleer de „maelstad” der bisschoppen van Utrecht, waar zij als landsheeren ingehuldigd werden en waar zij raads- en rechtsvergaderingen bijeen riepen, het laatst in 1524⁷⁾. Of de keuze van deze plek eertijds bepaald is als gevolg van een vroeger daar aanwezige gewijde plaats, is niet bekend. De kinderen, begeleid door ouderen, gingen uitgerust met een net, gevuld met hard gekookte en gekleurde eieren, krentenbrood, noten, appelen en sinaasappelen, naar het grasveld terzijde van het kermisgedeelte der weide, niet om te eierschieten, zooals de heer Kr. zegt, maar om te „boezen”, dat is met de punten tegen elkaar stooten⁸⁾. De houder van het heel gebleven ei was winnaar van het ei met ingedrukte schaal van zijn speelgenoot. Dit spel der kinderen raakte steeds meer in onbruik, en de kermis werd een steeds sterker aantrekkingspunt voor groot en klein, tot ze tijdens den eersten wereldoorlog onder den invloed der tijdsomstandigheden geheel verdween.

Op de blzn. 22 en 203 vertelt Kr., dat de Staphorster jongelui in het openbaar weinig notitie van elkaar nemen, behalve op den dag der beestenmarkt in April. „Dan flaneeren de jongens langs de kerk, terwijl de meisjes die een vrijer wensen, op de hekken langs de weg plaats nemen..... De meisjes die overschieten, troosten zich met de gedachte, dat zij een nieuwe kans krijgen op de tweede vrijdag in November als de St. Maartensmarkt in Zwolle gehouden wordt.” In Zwolle, de hoofdstad van het Oversticht, vond en vindt echter geen St. Maartensmarkt plaats. Wel viel daar een ganzenmarkt op 10 November, den dag dus vóór St. Maarten. Boeren en boerinnen uit de omgeving trokken dan met hunne hengselmanden, gevuld met geslachte en meestal ook geplukte ganzen naar de daartoe aangewezen marktplaats in de stad. Des avonds tevoren hadden de beste vogels, met afgebonden lichaamsopeningen en met behulp van een pijpsteel opgeblazen, reeds in sommige café's uitgesteld gelegen en was daar door de kenners en opkoopters al een eerste keuze gedaan. De aanvoer en verkoop moeten eertijds aanzienlijk zijn geweest, want de Fransche douaniers en andere beambten maakten den 10den November 1813 bij het naderen der Kozakken gebruik van het ganzenschip naar Holland om de plaat te poetsen⁹⁾.

Op den ganzen-marktdag kwamen ook de boerenmeiden en knechten uit wijden omtrek, die volgens gewoonte met St. Maarten in betrekking gingen of opnieuw waren ingehuurd, naar de stad toe. De Staphorsters waren daar niet bij, want die wisselden het dienstverband in de kerstweek (de meiden) of met Lichtmis (de knechten)¹⁰⁾. Gearmd trokken de groepen jongens en meisjes

dan hossend en gillend door de straten, tot een ontmoeting plaats vond en ze gepaard naar een herberg gingen, om samen „kloare“ (klare jenever) en „annies met suker“ (anijsdrank met suiker) of „klungel-oeulle“ (klungel-Aal(tje) = jenever met stroop) 11) te drinken.

Zoo min als de paaschwei behooren sinds den eersten wereldoorlog de ganzenmarkt en de daaraan gekoppelde uitgaansdag nog tot de „levende folklore“. Of hiermede levenswaarden verloren zijn gegaan, wordt in het midden gelaten. Het is slechts de bedoeling te wijzen op de teleurstelling, die den belangstellende wacht als hij in het boek van den heer Kruizinga een „Baedeker“ zou zien.

Het zijn niet allen apostelen, die lange wandelstokken dragen.
G. A. EVERS.

1) H. W. Heuvel, Oud-Achterhoeksch boerenleven het geheele jaar rond. 2de druk. Deventer, 1928. (XVI en 512 blzn.) 8°.

2) H. C. van Dookum, Van nieuwaarsmorgen tot oudejaarsavond in Drenthe. Assen, 1949. (182 blzn.) 8°.

3) J. H. Kruizinga, Levende folklore in Nederland en Vlaanderen. Assen, [1953]. (288 blzn. met 6 pln.) 8°.

4) G. Brom, De kloostergang van den Dom te Utrecht. Utrecht, 1911. (38 blzn. met atbn.) 8°.

5) S. Muller Fz., De afbeeldingen van de Utrechtsche stadsbanier. (Met pln.) In: Jaarboekje van Oud-Utrecht 1924, blz. 40—46.

6) Du Gange, Glossarium mediae et infimae latinitatis..... T. VIII. Niort, 1886. 4° P. 643.

7) J. Geesink, Zwolle en de IJssel. In: Uit Zwolle's verleden. Zwolle, 1946. 8° Blz. 87—92; D. Th. Enklaar, Uit de voorgeschiedenis der Staten van Overijssel. In: Bijdragen van het Instituut voor middeleeuwse geschiedenis der rijksuniversiteit te Utrecht XXVI — 1953, blz. 37—87.

8) Woordenboek der Nederlandsche taal. Dl. III. 1. s Gravenhage, 1902. 8°, Kol. 243.

9) J. A. J. Temmink, VII eeuwen Zwolsche geschiedenis. Zwolle, [1930]. 4°. Blz. 126.

10) C. H. Ebbinge Wubben, Mededeelingen over Staphorst en Rouveen. In: Driemaandelijksche bladen..... V-1906, blz. 80—81.

11) Een sloome, slordige vrouw werd wel als een „klungel-oeulle“ aangeduid.

*) Bij het neerschrijven van bovenstaande herinneringen is dankbaar gebruik gemaakt van de bevestiging der juistheid daarvan door den heer J. Geesink, gemeente-archivaris van Zwolle. Hij voegde daaraan toe, dat de tocht naar de Zwolsche voor- en najaarsmarkt (Mei en November), vooral bij de Staphorstse jeugd weer meer een feestgang, doch van grootendeels anderen aard is geworden.

203 100 JAAR STERREWACHT

De herdenking van het 100-jarig bestaan der Utrechtse Sterrewacht op het bolwerk Zonnenburg in September 1953 geeft aanleiding tot enige mededeelingen over haar geschiedenis. Zij worden voor een deel ontleend aan de bijdrage van prof. dr. A. A. Nijland

in het gedenkboek De Utrechtsche Universiteit 1636—1936, Utr. 1936, dl. II, blz. 305 e.v., waarheen belangstellenden voor verdere, ook meer technische gegevens verwezen mogen worden.

Sedert 1642 werden te Utrecht sterrekundige waarnemingen verricht in het Observatorium op de oude Smeetoren. De Sterrekunde als leervak wordt echter pas in 1732 genoemd en eerst in 1856 werd de eerste afzonderlijke hoogleraar in de sterrekunde aangesteld in de persoon van dr. J. A. C. Oudemans.

Enige jaren eerder was op het oude bolwerk Zonnenburg — waar in 1849 een Meteorologisch Instituut was gesticht — een nieuwe Sterrewacht verzezen, tot stand gekomen door de ijverige bemoeiingen van prof. Buys Ballot, wiens wens het was de beoefening der jonge Meteorologie te paren aan die der aloude Sterrekunde. Deze eerst kort geleden aangestelde hoogleraar moet wel veel invloed hebben gehad om gedaan te krijgen, dat aldus Utrecht reeds in 1853 een voor die tijd zeer voldoende Sterrewacht kreeg, waarop Leiden nog 7 jaren wachten moest. Zij bevatte een observatiegebouw — met meridiaanzaal en twee observatietorens — en een woonhuis voor den amanuensis-custos. Gescheiden door een houten hek leefden op Zonnenburg in die rustige begintijd Meteorologie en Astronomie vreedzaam naast elkaar. Twee bezwaren deden zich in de loop der jaren gelden. Vooreerst lag en ligt de Sterrewacht te laag en heeft daardoor te veel last van de dampigheid der vaderlandse atmosfeer, en vervolgens had zij geen annexe directeurswoning, wat in 1887 een éniġ verschijnsel in en buiten Europa genoemd kon worden.

Een kleine uitbreiding onderging het complex nog in 1881 door de toevoeging van een gebouwje met een derde observatietoren (voor huisvesting van de 5-duims spiegelteleskoop van Schröder) en een werkkamer.

Aan de samenwoning van Meteorologisch Instituut en Sterrewacht op de Zonnenburg kwam in 1896 een einde, toen het eerste naar de Bilt werd overgeplaatst. Van het leegstaande gebouw kon gelukkig — zij het met een allerprimitiefste en provisorische inrichting — gebruik gemaakt worden, toen bij het optreden van Nijland als hoogleraar in 1898 een verrassende aanwas van studenten het kleine collegekamerje in het observatiegebouw van de Sterrewacht volslagen ontoereikend maakte. Elf jaren heeft deze onwaardige toestand bestaan. Toen H.M. de Koningin-Moeder in 1902 het Observatorium met een bezoek vereerde, wilde de ironie van het lot, dat de hoogleraar de verontschuldigingen van de Staat der Nederlanden moest aanbieden voor de localiteiten, waarin hij de Vorstin ontving. In 1907 eindelijk werden de oude gebouwen van het Meteorologisch Instituut afgebroken. Op het vrijgekomen terrein verrees een geriefelijke Directeurswoning met aangrenzend dienstgebouw, dat 2 kamers voor den Observator en een ruime